

ДІАЛОГ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ В ОПОВІДАННІ МАРІЇ МАТІОС *АПОКАЛІПСИС*

Марія Шимчишин

Państwowy Pedagogiczny Uniwersytet
w Tarnopolu

DIALOG TOŻSAMOŚCI W OPOWIADANIU MARIJ MATIOS *APOKALIPSYS*

Marija Szymczyszyn

Streszczenie. Przedmiotem rozważań jest opowiadanie M. Matios *Apokalipsys*, które zostaje poddane dekonstrukcyjnemu odczytaniu. Dekonstrukcja jest grą, manipulacją pojęciami czy nawet myślami ludzkimi. Jest tym, co zmusza do poddania w wątpliwość utrwalonych stereotypów. Autorka bada, jak w tekście utworu ulegają destabilizacji opozycje: Żydówka – Ukrainiec, wdowa – obcy mężczyzna, cudzołóstwo – naturalne pragnienie, karnawał – powszedniość. We wnioskach podkreśla się, że proces podnoszenia rangi rzeczy marginalnych nie oznacza automatycznie wprowadzonej opozycji do decentralizacji. Istota procesu polega na ukazywaniu odmiennych aspektów, które można dostrzec podczas szczegółowej analizy tego, co wcześniej nie zostało dostrzeżone. Dokonuje się przebudowa stereotypów w myśleniu i odbiorze świata. W artykule poddano analizie problem historii, która w świetle dekonstrukcji nie pozostaje jednoznaczna i określona. Jawi się jako nierozwiązywalna, ambiwalentna i wieloperspektywiczna.

Słowa kluczowe: dekonstrukcja, opozycje, Maria Matios, tożsamość

Запропоноване у цій статті прочитання оповідання Марії Матіос *Апокаліпсис* ґрунтується на засадничих концептах деконструкції, яка за твердженням Н. Рояла не представляє філософську чи літературну теорію, а має справу з ідентичністю та досвідом взагалі. Як зазначає її засновник Ж. Деррида:

And deconstruction is also like a way of thinking set-theory... Necessarily, since it is neither a philosophy, nor a doctrine, nor a knowledge, nor a method, nor a discipline, nor even a determinate concept, only what happens if it happens [ce qui arrive si ça arrive]¹.

Стратегія розуміння деконструкції як певних опозицій: письма / говоріння, присутності / відсутності, природи / культури, добра / зла та ін., формальна і не відображає самої її суті, а саме концепту *undecidability*, який можемо перекласти як *нерозв'язність*, *суперечність*, *сумнів*, *неоднозначність*, *можливість*. Це – дестабілізуючий, але не руйнівний фактор руху думки, умова

¹ J. Derrida, *Et Cetera...*, [in:] *Deconstructions. A User's Guide* / Ed. by Nicholas Royle, Palgrave 2000, p. 282, 288.

її прориву на інший щабель власного розвитку. Невизначеність проблематизує бінарну логіку, ставить під сумнів сам принцип опозиційності. Хоч деконструкція підриває основи логоцентризму, дестабілізує порядок бінарних структур, які визначають і класифікують об'єкти, події та взаємовідносини, вона не негативна за своєю суттю.

Коли розглядати бінарну логіку крізь призму зсуву / зміщення (displacement), коли центр стає периферією, а підпорядковане основним, то очевидно стає її іманентна амбівалентність. Невизначеність залишається поза увагою процесів конструкції чи деструкції. У той час як

...for deconstruction is, above all perhaps, a questioning of the 'is', a concern with what remains to be thought, with what cannot be thought within the present².

Деконструкція, як твердить Ж. Деррида, передбачає сполучник *I*, який присутній у структурі будь-якого поняття та поєднує / розмежовує те, що властиво робить поняття поняттям і те, що вирізняє його. Деконструкція – гра, маніпуляція поняттями чи навіть людською думкою. Це те, що примушує сумніватися в усталених стереотипах.

Виходячи з цих спостережень, розглянемо твір М. Матіос *Апокаліпсис* у площині його деконструктивного прочитання. Потрактування у таких параметрах спровоковане й самою назвою оповідання. Апокаліпсис як розкриття, одкровення символічного змісту, який так і залишається нерозгаданим, невизначеним. У своїй праці *Of an Apocalyptic Tone Recently Adopted in Philosophy*³ Ж. Деррида спостерігає, що апокаліптичний тон властивий будь-якому дискурсу, апокаліпсис – іманентна властивість мови. Гілліз Міллер стверджує:

Слово „апокаліпсис” означає „відкриття”, „одкровення”, але те, що апокаліпсис відкриває не просто правду про кінець світу, а сам процес відкриття⁴.

Наративна стратегія даного оповідання подібна до параболи, яка має щонайменше одну спільну рису з апокаліпсисом – розкриття, одкровення, об'явлення. Як зазначає Гілліз Міллер:

Наратив, що проливає світло, що проникає в темноту, що прояснює і освітлює – це модель дискурсу, що називається параболічною чи апокаліптичною⁵.

Символічна природа параболи, як і апокаліпсису, передбачає багатомірність та багаторівневість інтерпретації. Їх неможливо пояснити шляхом простого логічного формулювання саме через особливу символічну наповненість. У оповіданні Марії Матіос, використовуючи реальні

² N. Royle, *What is Deconstruction?* [in:] *Deconstructions. A User's Guide...*, p. 7.

³ J. Derrida, *Of an Apocalyptic Tone Recently Adopted in Philosophy*, „Semeia” 1982, p. 63–97.

⁴ J. Hillis Miller, *Heart of Darkness Revisited*, [in:] J. Conrad, *Heart of Darkness. Case Studies in Contemporary Criticism* / Ed. by Murfin C. Ross, Bedford Books, Boston 1996, p. 215.

⁵ *Ibidem*, p. 207.

життєві факти, намагається передати їх невидимий зміст. Вона викладає історію двох родин: гуцульської та єврейської, концентруючи увагу на найбільш важливих моментах їхнього життя, що обумовлює надзвичайну стислість самої оповіді. В структурі твору містяться параболи-складові, зміст яких викладається поступово. Таким чином відбувається певна гра, щоразу додається якась деталь, що цілковито змінює траєкторію руху думки читачів, фруструючи їх сподівання. Сліди та натяки, якими насичений текст, не піддаються простому декодуванню, а звідси забезпечують його поліфонічне звучання. Як зазначає Юлія Кристева

...поліфонічна майстерність письма полягає в тому, щоб безупинно складати й розсипати фрагменти складачки якоїсь *основоположної загадки*, а не “світу”, що його метафізичний митець вважає недосяжним внаслідок бозна-якої помилки⁶.

Подібно й поліфонічна майстерність прочитання обумовлена читацькою компетенцією та готовністю до сприйняття символічного рівня тексту.

Риторика неоднозначности задекларована з самого початку оповідання і виражається розділовим сполучником або, який правомірно можемо визначити як деконструктивний, оскільки він імплікує невизначеність. Твір насичений й іншими деталями, що сигналізують про властиву йому неоднозначність, яка не може бути вирішена у рамках бінарної структури.

Одним з прикладів дестабілізації опозиції добре / зле (погане) є осика, в образі якої поєднуються ці бінарності. З одного боку, це – „зле дерево”, оскільки своїм тремтінням виказало притулок Йосипа і Марії, воно ж, за магічним дохристиянським віруванням, не годиться для будівництва дому, *але* добре для огорожі. „Жодна відьма, ані чортиця, ані упириця, ні інша нечисть не залізуть уночі до корови й не зіп’ють її молоко, коли у дворі є осиковий прут”⁷. Трепета – невизначене (*undecidable*), що включає і позитивні, і негативні характеристики. Знаковий у деконструкції сполучник *i*: трепета і трепета, руйнує логіку бінарності. Він уможливорює роздвоєння суті самого поняття, об’єднання відмінностей. Як роздумує Ж. Деррида:

And all its ‘work’ is situated at this juncture or this dis-juncture: there is writing and writing, invention and invention, gift and gift, hospitality and hospitality, pardon and pardon⁸.

Інший важливий момент амбівалентного значення осики полягає в тому, що з трепети „почався перепис Сандулякової – до того звичайної на всі боки – Долі”⁹. Отже, дерево означає початок, і, одночасно, кінець, розвал родини Сандуляків. Адже Тимофій не послухав застережень Естер і зробив підлогу з осики. Ігнорування магічного вірування спричиняє подальші

⁶ К. Юлія, *Самі собі чужі*, Основи, Київ 2004, с. 46.

⁷ М. Матіос, *Апокаліпсис. Нація. Одкровення*, Піраміда, Львів 2006, с. 9.

⁸ J. Derrida, *Et Cetera...*, p. 283.

⁹ М. Матіос, *Апокаліпсис. Нація. Одкровення...*, с. 8.

нешастя родини. За законами магічного реалізму трепета призводить до кінцевої трагедії: зради чоловіка, смерти доньки, летаргічного сну Тимофія.

Осика виступає прототипом світового дерева, „що розділяє освоєний і не-освоєний, хаотичний і космічний простір”¹⁰. Вона росте на межі людського поселення і дикої природи. Три частини дерева представляють три світи: крона – мудрість, стовбур – серединний світ, тобто світ людей, та корінь – потойбічний світ (несвідоме)¹¹. Зав’язка твору відбувається в серединному світі, коли Тимофій намагається „зрубати нижнє – обвисле, як нестрижені чоловічі вуста, – гілля трепети та зробити з нього настил для підлоги в stodолі”¹². Його спроба внести зміни в узвичаєний ритм життя має резонанс на різних рівнях.

Трагедія сім’ї Машталерів та Сандуляків відбувається в параметрах закритого простору, що визначається „млином на в’їзді та млином на виїзді”. Зовнішня замкнутість забезпечує психологічний спокій гуцулів та спричиняє їх надзвичайну чутливість до чужого. Наприклад, громада австрійських колоністів та три єврейські родини марковані як „інші”, про що свідчить їх екзистенційний локус – околиця села. Належність до відмінної культурної традиції виражається засобами мови. Єврейка Естер у розмові з сусідом Тимофієм демонструє дистанціювання від місцевих християн-гуцулів: „*Ваші* люди кажуть: це дерево зле!”¹³ (письмівка моя – *М. Ш.*). Тимофій, як і три єврейські родини, які живуть відокремлено, на Пісках, уособлює людину околиць, тобто *Іншого*. Інший є саме тим, хто не „розуміє, що діє, коли діється воля Божа”¹⁴. Звідси його нехтування чи недовір’я до забобону. У тексті актуалізується важлива для деконструкції опозиція центру та маргінесу, коли колізія околиці визначає основну подієвість твору. Саме на периферії відбувається взаємопроникнення культур та творення нової етнічної ідентичності.

Сприйняття, засвоєння культури гуцулів євреями не передбачає мімікрії, що має місце у колоніальному дискурсі: „І смішного колись Абрама Машталера, який *поверх лапсердака чомусь носив гуцульський кептарик із тонкої козячої шкіри*, ретельно обмили...”¹⁵ (письмівка моя – *М. Ш.*). Відбувається формування гібридної свідомості, у якій синтезовані різні етнічні елементи.

Рецепція єврейської культури гуцулами має пасивно-обсерваційний зміст з певним відсотком резентменту, що частково пояснюється герметичністю їх внутрішнього світу, а також тим фактом, що вони позиціюють себе як

¹⁰ К. Королев, *Енциклопедія символів, знаків, емблем*, Москва: Ексмо 2003, с. 127.

¹¹ Див. детальніше: *Ibidem*.

¹² М. Матіос, *Апокаліпсис. Нація. Одкровення...*, с. 8.

¹³ *Ibidem*, с. 9.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, с. 13.

власники даного локусу. Процес сприйняття нового чи іншого / чужого відбувається на основі його зіставлення зі своїм, знаходженням певних паралелей, подібностей: „У жидів своїх Отченашів, своїх Кадішів також багато. Як у православних – молитов для кожного малого й великого святця”¹⁶ чи, наприклад, опис прибраної до Пуріму хати: „І не дивуйтеся, – відчинила двері спочатку в захарашені сіни, а далі – в кімнату, прибрану квітами та зеленою, як до Трійці...”¹⁷ (письмівка моя – М. Ш.).

Порушення замкнутого локусу, що відбувається насильницьким шляхом, спричинює порушення балансу життя та смерть. Виселення євреїв та смерть Ханни, яка належить двом культурним традиціям та уособлює нову гібридну ідентичність, спонукає до інтерпретації *Апокаліпсису* як кінця часів. Тоталітарний характер колонізаційного процесу не передбачає „контактних зон”, співіснування різних етнічних парадигм. Простір села, що обмежений „млином на в’їзді та млином на виїзді”, сигніфікує не лише територію, а світовідчуття людей, які її населяють. Село уособлює для його мешканців образ універсуму, а все інше поза ним – хаос. Коли цей хаос вривається в Тисову Рівню, то знищує її життєву модель.

Шляхом дестабілізації одновалентності поняття, неоднозначність руйнує бінарну структуру, провокуючи питання центру. Залежно від перспективи розуміння, бачення, зміни кута зору змінюється і сам центр. „Центр не є центром” – стверджує Ж. Деррида¹⁸.

У такій площині можемо розглядати присутнє в творі обігравання Пурім / Кадіш. Опозиція радість / сум піддається зміщенню, зсуву (displacement). Коли єврейка Естер запрошує родину Сандуляків на свято, у сприйнятті Марії це викликає певну фрустрацію. Вона швидше сподівалася на Кадіш, поминальну молитву з часу смерті чоловіка сусідки. Зі зміщенням центру у бік перспективи Естер, бачимо, що вона збирається святкувати Пурім, тобто її бачення свого становища інше. Якщо Марія все ще сприймає Естер „як бідну вдову”, то сама єврейка намагається повернутися у природний ритм життя.

Відбувається подолання нею репресивної ідентичності вдови, що передано через зміну жалобного чорного на різнобарвне: „...сама в сірому лейбику, прикрашеному такими ж китицями з цвіту липи й деревію, як у старшої дочки Андреї, зустріла Сандуляків на порозі ганку великою мискою трикутних пиріжків”¹⁹. Підпорядкована, пригнічена жіноча сексуальність стає центром. Пурім для неї – святкування та утвердження жіночого бажання: „Вона гойднулася перед Тимофієвими очима, ніби

¹⁶ *Ibidem*, с. 12.

¹⁷ *Ibidem*, с. 16.

¹⁸ Ж. Деррида, *Письмо та відмінність*, Основи, Київ 2001, с. 564.

¹⁹ М. Матіос, *Апокаліпсис. Нація. Одкровення...*, с. 17.

недалека від них трепета, обдала його якимсь незнаним доти повівом, так, ніби її шкіра випаровувала сік любистку з материнкою вкупі”²⁰.

З центруванням жіночого досвіду, переживання, чуттєвості дестабілізуються бінарності логоцентричної практики: єврейка / українець, вдова / чужий чоловік, перелюб / природне бажання, карнавал / справжність. Важливо зазначити, що процес центрування маргінального, не означає його обов’язкової опозиції до децентралізованого. Суть в алтерних, відмінних аспектах, які розкриваються при детальній увазі до того, що нехтувалося. Саме ця перспектива превалює в багатьох творах Марії Матіос. Таким шляхом відбувається перебудова стереотипів мислення, сприйняття світу. Ніч Пуріму, коли від випитого вина „уже не відрізнити проклять Аманові від благословення Мордахеєві”, – кризовий момент, під час якого стає явною подвійна, неоднозначна природа таких опозицій як вірність / зрада, євреї / українці, жіноче / чоловіче, кохання / обов’язок, провокуючи роздуми про амбівалентність кожного з них.

Природне бажання Естер дестабілізує патріархальну мораль: „Після цього врешті стався кінець світу. І від того наглого, не передбачуваного й *неможливого відчаю єднання непеєднуваного*, на подвір’ї Абрама Машталера, під нічним оборогом і хитрим світлом літнього місяця майже вимушено таки побраталися Аман із Мордахеєм...”²¹ (письмівка моя – *М. Ш.*). „Єднання непеєднуваного” і є отим нерозв’язним, невіршеним, яке відкриває іншу перспективу всередині стереотипних опозицій, показуючи їх взаємозалежність.

Жіноча громада, що виступає інституцією моралі у селі, не засуджує дій Естер: „Отож заздрісні, ті, що при своїх газдах, рівненські баби швидко винесли присуд розбагатілій на один рот єврейці-вдовиці: Естер носила до Вижниці на базар яблука й груші. Хтось її там сподобив. Зробилася дитинка. Природна справа”²². Відсутність риторики осуду засвідчує зміщення на маргінес патріархального дискурсу, формування того, що в феміністичному дискурсі означене як жіноча спільнота / родина, підтримка.

Ціннісність лімінального досвіду жінки-єврейки експлікує алтерну модель досвіду жінки. Він відмінний від досвіду, наприклад, Марії, але не протиставляється йому. Тому актуалізовані дві парадигми жіночої долі не конфліктують, а співіснують.

Ніч Пуріму – критична точка відліку й для Марії. Вона відчуває, що зраджена, але відразу ж знаходить модель психологічного захисту, підстави для виправдання чоловіка. Це – співчуття до нелегкої долі вдови. Таким шляхом підривається патріархальна бінарність двох жінок-суперниць. Вибудовується наративна стратегія, що заснована на взаєморозумінні

²⁰ *Ibidem*, с. 19.

²¹ *Ibidem*, с. 20–21.

²² *Ibidem*, с. 21.

жінки жінкою, формат їхніх відносин не такий прямолінійно-однозначний, як маємо в андроцентричній традиції.

Зустріч Естер з Сандуляками, це зустріч, яка, за Ю. Кристевою²³, урівноважує блукання. Вона передбачає взаємне пізнання, яке відбувається на багатьох рівнях. Свято розпочинається ритуалом гостини, який безперечно включає пригадування, „стежку пам'яті”, ще одну ностальгійну спробу повернутися до втраченого, пережити його і зцілитись. „Меланхолійна закоханість у втрачений простір” (Ю. Кристева), характерна для образу чужинця, проявляється у зверненні Естер до міту про спробу знищення єврейського народу. Однак пам'ять її роздроблена, звідси – фрагментарність оповіді. Важливим для неї стає власне ритуал святкування, як відчайдушна спроба врятуватися від глибокої депресії, подолати власну відстороненість та інтегруватися в культурну парадигму гуцулів. Важливо відзначити й той момент, що Пурім, „українська Маланка”, – костюмоване дійство, а тому передбачає певну гру, приховані бажання чи задуми. Через нього відбувається активізація неоднозначности поняття Свята. З одного боку, Естер організовує Пурім, щоб подякувати за Маріїну допомогу, й у ту ж ніч спокушає її чоловіка, а згодом народжує від нього дитину.

Ідея про порятунок, що закладена в основу святкування Пуріму, посилює поліфонічність усього оповідання. Порятунок прочитується у різних площинах, а саме як збереження ідентичности жінки-єврейки, збереження власного простору, збереження дитини, збереження власної культури у часи колонізації. У парадигмі деконструктивної стратегії прочитання цього порятунку маємо його нерозривну єдність із втратою. Намагаючись вберегти себе від цілковитої самотности та відсторонености через спробу закорінення у чужому просторі (народження дитини від гуцула), Естер навпаки втрачає таку можливість. Її партикулярність унеможлиблює гармонійне прийняття чужої традиції. Ніч Пуріму стає для неї одкровенням того, що вона відмінна. Естер втрачає зв'язок з сусідами-гуцулами і ховається під панциром байдужости. „Але Пурім, ані звичайний, ані малий, Машталери більше ніколи чомусь не святкували... Отож більше ніколи не кликали до себе й Сандуляків, хоча хвртка між двома обійстями була постійно відчинена”²⁴. Одночасно ж Естер відроджує свою жіночу ідентичність, новонароджена дитина дає їй життєвий ресурс. Ханна – порятунок від глибокої депресії, який нарешті знаходить вдова.

В назві оповідання *Апокаліпсис* закладено його прочитання як кінця, трагедії, падіння, нещастя двох родин, що можна трактувати і як апокаліпсис цілих етносів, народів. Формат наративу у якому „особисте є політичним”, коли увага до понівеченої окремої долі розкриває інше / відмінне, ще одне бачення цілого періоду життя нації, актуалізує питання

²³ Ю. Кристева, *Самі собі чужі*, Основи, Київ 2004.

²⁴ *Ibidem*, с. 22.

історії. Історії, яка в парадигмі деконструкції не може бути однозначною, визначеною. Вона залишається нерозв'язним, невирішеним, амбівалентним, поліперспективним. Через центрування долі двох простих родин, єврейської та української, відбувається активізація того досвіду, який залишився за кадром історичного метанаративу.

DIALOGUE OF IDENTITIES IN MARIYA MATIOS' STORY
APOCALYPSES

Mariya Shymchyshyn

Summary. Deconstructive strategy of reading has been used to analyze M. Matios' *Apocalypses*. Deconstruction is a kind of game, a way of manipulating. It provokes doubts, destabilizes binarism and displaces the opposition itself. In the article, in particular, the author has investigated how traditional binaries of logocentrism are disrupted. They do not fit properly different patriarchal oppositions. The author observes that centralization of supplemented does not mean its opposition to the privileged. It is a process of revealing some hidden, obscure aspects of the supplement. This perspective prevails in many works of M. Matios. It leads to the deconstruction of stereotypes and worldview in general. The article also questions the concept of history, which is undecidable within deconstructive paradigm.

Key words: deconstruction, undecidable, double consciousness, identity, binaries, apocalypses

Резюме. У статті розглядається оповідання Марії Матіос *Апокаліпсис* у площині його деконструктивного прочитання. Деконструкція – гра, маніпуляція поняттями чи навіть людською думкою. Це те, що примушує сумніватися в усталених стереотипах. Авторка статті досліджує як у тексті твору дестабілізуються бінарності логоцентричної практики: єврейка/українець, вдова/чужий чоловік, перелюб/природне бажання, карнавал/буденність. У висновку відзначається, що процес центрування маргінального, не означає його обов'язкової опозиції до децентралізованого. Суть в алтерних, відмінних аспектах, які розкриваються при детальній увазі до того, що нехтувалося. Таким шляхом відбувається перебудова стереотипів мислення, сприйняття світу. У статті також актуалізується питання історії. Історії, яка в деконструктивній парадигмі не може бути однозначною, визначеною. Вона залишається нерозв'язною, амбівалентною та поліперспективною.

Ключові слова: деконструкція, опозиції, апокаліпсис, подвійна свідомість, невизначене, ідентичність